

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7860>

Number: 73 , p. 449-464, Winter 2018

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Süreci / Publication Process

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayın Kabul Tarihi / Article Acceptance Date

02.11.2018

21.12.2018

Yayınlanma Tarihi / The Published Date

31.12.2018

SİBİRYA TÜRK DESTANLARINDA ŞAMANİZM ETKİLERİ

THE EFFECTS OF SHAMANISM IN EPICS OF SIBERIAN TURKS

Seher Karadağ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-000>

*Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Doktora
Öğrencisi, seherkaradag269@gmail.com*

Öz

Bugün İdil-Ural, Türkistan ve Kafkasya'nın dışında kalan bölgeye Sibirya demekteyiz. Buradaki Türkleri de genel adıyla Sibirya Türkleri diye adlandırıyoruz. Sibirya'da Yakut (Saha), Tuva, Hakas ve Altay Türkleri yaşamaktadır. Rusya Federasyonu'nda 21 cumhuriyet bulunmakta olup, bunların dokuz adedi (Altay, Başkurt, Çuvaş, Hakas, Kabarda Balkar, Karaçay-Çerkez, Saha, Tatar, Tuva) Türk cumhuriyetidir. Kavim ilişkileri sabit olduğu için, etnik topluluklar geç zamanlarda oluşmuştur. Bu durum, İslam etkisinin zayıf olmasına, diğer Türk halklarıyla ilişkilerin az olmasına yol açtığı gibi diğer etkenler Sibirya Türklerinin dillerinde arkaik özelliklerin korunmasını sağlamıştır. Eski Şamanist geleneklerini korumaları için de uygun şartlar yaratmıştır. Bu Şamanist geleneklerin etkilerini en belirgin şekilde sözlü edebiyat eserlerinde görmekteyiz. Eliade gibi araştırmacıların yaptıkları çalışmalarda Kuzey ve Güney Amerika'ya kadar dünyanın hemen hemen her yerinde görülebilen bir inanç sistemi olduğu ortaya konmuştur. Buna göre Eliade "Şamanizm" i ilkel esrime tekniği olarak yani kendinden geçme, vecd hali olarak tanımlamıştır. Şamanizm bir din olmamakla birlikte Altay Şamanizm'i söz konusu olduğunda dinî bir karakter de arz etmektedir. Çünkü Güney Sibirya Türklerinin Köktürklerden itibaren bilinen Gök Tanrı dinini Şamanizm ile sentezlemişlerdir. Şaman inancına göre gökyüzünün katları vardır ve en üst katta Tanrı Ülgen oturmaktadır. Yeryüzünde Yer-Su denilen ruhlar yer alırken yeraltında Erlik adını alan insanlara ızdırap veren kötü ruhların efendisi yaşamaktadır. Şaman inancına sahip olanlar bu ruhları insan şeklinde tasavvur etmektedir. Aynı zamanda Şaman inancına göre bütün dünya ruhlarla doludur. Dağlar, göller, ırmaklar ("yer - su") hep canlı nesnelere. Bu durum çok eski ilkel devirlerden kalma animizm etkisi taşımaktadır. Türklerin eski inanışlarını

araştırmaya yardım edebilecek yazılı kaynaklar sınırlıdır. Bu yüzden sözlü edebiyat ürünleri olan destanlar bize en büyük yardımı sağlamaktadır. Diğer Türk destanları ile Sibiry'a'nın Türk destanları kıyaslandığı zaman, kahramanın gökyüzü ve yer altı âlemlerine daha sık yolculuklar yaptığı görülür. Konular hemen hemen birbiri ile benzerdir. Kahraman, Şamanist inançta olduğu üzere korkunç mahlûkların yaşadığı, kötülükler âlemi olan yer altına yaptığı yolculukta türlü maceralara atılır. Sibiry'a Türk destanlarında kadın önemli bir yer tuttuğu için ilahi bir varlık konumuna gelmiştir. Çalışmamızda Şamanizm inancının ne olduğu, eski Türk inançlarıyla nasıl bir etkileşimde bulunduğunu inceledik. Şamanizm'in izlerini Sibiry'a Türk destanlarında bulmaya çalıştık. Bu sayede eski Türk inançları hakkında bir fikir edinmeyi amaçladık.

Anahtar Kelimeler: Şamanizm, Şaman, destan, Sibiry'a, Türkler

Abstract

Today we call the region outside of Idil-Ural, Turkistan and Caucasia "Siberia" and the Turks living there "Siberian Turks" as a general name. Yakut (Saha), Tuva, Hakas and Altay Turks live in Siberia. There are 21 republics in the Russian Federation, nine of them (Altay, Bashkir, Chuvash, Hakas, Kabarda Balkar, Karachay-Circassian, Saha, Tatar, Tuva) are turkish republics. The fact that tribal relations are fixed, the formation of ethnic communities in the late period, the weakness of Islamic influence, the lack of relations with other Turkic peoples, and other factors have led to the preservation of archaic features in the tongues of Siberian Turks, as well as the protection of the old Shamanist traditions. We can see the influence of these shamanic traditions most clearly in oral literary works. Researchers like Eliade have revealed that there exists there a belief system that can be seen almost everywhere in the world up to North and South America. Accordingly, Eliade defines "shamanism" as a primitive escape technique, an ecstasy. Shamanism is not only a religion but also a religious character when it comes to Altai shamanism because Southern Siberian Turks have synthesized Shamanism and the paradise religion of God originating from the Köktürk. According to Shaman belief, the layers of the sky and the upstairs Ülgen are God. While there are souls called Earth-Water on the earth, the master of evil spirits Erlik lives in the underground. Those who have shamanic beliefs envision these spirits as human beings. According to Shamanists, the whole world is full of souls. Mountains, lakes, rivers ("ground - water") are always living things. This is an animistic influence from the ancient primitive periods. There are limited written sources that can help research the ancient beliefs of the Turks. So epics, which are oral literary products, provide us with the greatest help. When comparing Turkish epics with other Turkish epics, it is seen that the hero made more frequent trips to the sky and underground realms. The subjects are almost similar. As the hero is in Shamanist belief, the adventure of the underworld, where the terrible creatures lived, the evil world is thrown away. In all Turkish epics, women have an important place. In Turkish epics, woman has become a divine entity. In our study, we examined what is the belief of Shamanism and how it interacts with the old Turkish beliefs. We have tried to find the traces of Shamanism in Siberian Turkish epics. In this way, we aimed to get an idea about the old Turkish beliefs.

Key Words: Shamanism, Shaman, Epic, Siberia, Turks

Giriş

Sibir kelimesi, bir görüşe göre Moğolca'da "bataklık yerde sık çalılık, balta girmemiş sık orman" anlamında kullanılan bir kelimeden gelmektedir. Diğer bir görüşe göre ise bu kelime Sabir (Sıvır, Savar, Suvar) Türklerinin izlerini taşımaktadır. Avarların baskısı

altında, MS. 463 yılında Batı Sibiry'a'daki Tobol ve İşim nehirlerinin çevresine yerleşen Sabirler, bu bölgede yarım asır kalarak buradaki kendilerinden daha ilkel seviyedeki kavimler üzerinde derin etkiler bırakmışlardır. Rus kaynaklarında ancak 1483'ten itibaren Sibir adına rastlanmaktadır. Sibir adıyla önce-

leri yalnız Obi nehrinin orta ve aşağı kısımları kastedilmişken, Rus hâkimiyeti genişleyip İrtiş boyuna ve Baykal gölüne doğru yayılınca, bu ad oralara da verilmiş, en sonunda Kamçatka'ya kadar uzanan bütün Kuzey Asya sahaları Sibir (Sibirya) ismini almıştır. Türklerin bölgeye Türk Kağanlıkları zamanında gelmeye başlayıp, Uygur ve Kırgız Kağanlıkları zamanında gelmeye devam etmiş oldukları tahmin edilmektedir. Ondan sonraki etnik sürece Moğol kavimleri de katılmıştır. Bunların dışında Orta Asyalı Kazak, Nogay, Özbek ve Uygurlar da Sibirya Türklerinin oluşmasına belirli bir katkıda bulunmuşlardır (Şahin, 2002: 1255). Bugün biz İdil-Ural, Türkistan ve Kafkasya'nın dışında kalan bölgeye Sibirya ve buradaki Türkleri de genel adla Sibirya Türkleri diye adlandırıyoruz.

Sibirya'da Saha (Yakut), Tuva, Hakas ve Altay Türkleri yaşamaktadır. Rusya Federasyonu'nda 21 cumhuriyet bulunmakta olup, bunların dokuz adedi (Altay, Başkurt, Çuvaş, Hakas, Kabarda Balkar, Karaçay-Çerkez, Saha, Tatar, Tuva) Türk cumhuriyetleridir. Sibirya Türklerinin toplam sayısı bir milyon civarındadır ve nüfus yoğunluklarına göre Saha (Yakut), Tuva, Hakas, Altay, Şor, Dolgan boylarına ve Sibirya Tatarları ile Sibirya Buharalılarına ayrılırlar (Devlet, 2002: 23-55). Türk unsurlarının kendi aralarında etkileşimi sonucunda Sibirya'da dil bakımından Oğuz, Kıpçak ve Karluk-Uygur dil özelliklerini birleştiren karışık bir yapı ortaya çıkmıştır. Kavim ilişkilerinin sabit olması, etnik toplulukların geç zamanlarda oluşması, İslam etkisinin zayıf olması, diğer Türk halklarıyla ilişkilerin az olması ve başka etkenler Sibirya Türklerinin dillerinde arkaik özelliklerin korunmasına yol açtığı gibi, eski Şamanist geleneklerini korumaları için de uygun şartlar yaratmıştır (Şahin, 2002: 1255).

Bu Şamanist geleneklerin etkilerini en belirgin şekilde sözlü edebiyat eserlerinde görmekteyiz. Türklerin tarihi pek çok destani hikâyelerle doludur ve içerisinde Türk yaşam

tarzını, tarihi olayları yansıtmaktadır. Şüphesiz bu destanları tam manasıyla kavrayabilmek için ortaya çıktıkları coğrafyayı ve bu coğrafyada yaşayan halkların geçmişini incelenmek gerekir. Bu yüzden çalışmamızda öncelikle Sibirya Türk topluluklarını ve yaşadıkları coğrafyaları kısaca tanıtacağız. Daha sonraki aşamada ise eski Türk dini ve Şaman inanç sisteminin izlerini Sibirya Türk destanları çerçevesinde ortaya koymaya çalışacağız.

A. Sibirya Türk Toplulukları

1. Saha (Yakut) Türkleri

Saha Cumhuriyeti (Yakutistan), 3.103.000 km² yüzölçümü ile Rusya Federasyonu içinde bağımsız ve bağımsız olmayan Türk Cumhuriyetleri'nin en büyüğüdür. Türkiye'nin dört katı büyüklüğe sahip olan Saha Cumhuriyeti, Kuzeydoğu Sibirya'da Kuzey Buz Denizi'ne dökülen Anabar, Olenok, Yana, Lena, Omoloy, Çondon, İndirgirka, Hroma, Kolima ve Alazeya ırmakları arasındaki havzada yer alır. Göl ve akarsular bakımından Rusya sınırları içerisindeki 21 cumhuriyet arasında en zenginidir. Bu ülkede 700.000'den fazla akarsu, 800.000'den fazla göl bulunmaktadır. Topraklarının %40'ı kutup çevresinde yer alan Saha Cumhuriyeti, dağlık ve engebeli arazilerin egemen olduğu, sert kutup iklimi nedeniyle kısıtlı tarım faaliyetlerinin yapılabildiği bir bölgedir. Doğal olarak bu nüfusu da olumsuz etkilemiştir. Muazzam büyüklükteki topraklarda büyük yerleşim alanları olduğu gibi nüfus da gittikçe azalmıştır. Zor yaşam şartlarına rağmen zengin maden kaynaklarına sahip olması nedeniyle Sovyet Rusya döneminde dışarıdan oldukça fazla göç almıştır. Bölgede Rus, Tatar, Beyaz Rus, Ukraynalı gibi Avrupa kökenli halkların nüfusu artmış ve Saha (Yakut) nüfus oranı azalmıştır. Sovyet nüfus ve iktisadi planlamaları ile birlikte yoğun göçler sonucu bölge Ruslaştırılmıştır. (Atasoy ve Soykan, 2008: 36-39). Bölge zor iklim şartlarına rağmen yeraltı ve yer üstü kaynakları bakımından Rusya'nın en şanslı cumhuriyetidir. Elmas, kömür, altın, gümüş,

petrol, doğal gaz, kurşun, kalay rezervlerine sahiptir. Ekonomi madencilik, hayvancılık, balıkçılık, ormancılık, sanayi ve enerji üretimine dayanır (Atasoy ve Soykan, 2008: 43). Tarihi şartlardan dolayı Moğolca ve Rusça etkisinde kalan Saha Türkçesi, Uygur-Oğuz grubuna ait bir dildir (Benzing-Menges, 1979: 5-6).

Ural dağlarını geçerek Sibiryaya içlerine doğru ilerleyen Ruslar, 1617 yılında Lena ve Yana nehirleri civarında Sahalar ile karşılaşmışlardır. Ruslar, Sahalardan önce Evenkler ile karşılaştıkları için onların Sahalara verdiği "Yoko" ismini bozarak "Yakutlar" demeye başlamışlardır. Rus sömürgeciliğinin aracı olarak Hristiyanlaştırma siyaseti, diğer Sibiryaya bölgelerinde olduğu gibi Saha (Yakut) halkına da uygulanmıştır. 18.yüzyıla kadar Sahaların Hristiyanlaştırılması üzerinde pek durmayan Rus yönetimi, 1720'de Çar I. Petro'nun emriyle Hristiyanlaştırmaya önem vermiştir. Hristiyanlaştırma siyasetinde mükâfat, vergilerden muafiyet, Saha dilinde yayınlar ve ayinler gibi araçlar kullanılmıştır. Bu siyasetin sonucunda 19.yüzyılda Sahaların çoğu Hristiyan olarak Rus isimleri kullanmak zorunda kalsalar da toplum içinde eski inançlar korunmuş ve Şamanizm'in tesiri devam etmiştir. Ticaretle uğraşan Sahalardan milli burjuvazi doğmuş ve ciddi bir güç oluşturmuştur. Bu gelişmeye paralel olarak Sahalar arasında oldukça güçlü bir milli aydın tabakası da oluşmuştur (Somuncuoğlu, 2002a: 204).

1905 Rus İhtilali'nin bütün Rusya'da özgürlük ve hoşgörü rüzgârı estirmesinin etkisiyle Saha aydınları faaliyete geçmiştir. Milli kültür alanında çalışmalar başlamış, Sahaca yayınlar yapılmıştır. Saha aydınlarının faaliyetleri siyaset alanına taşınmasıyla Yakut Milli Birliği adlı bir teşkilat kurulmuştur. Teşkilatın amacı Sahaların kendi kendilerini idare etme haklarını elde etmek, Rusya Duması'na Saha milletvekillerini göndermek, Rus yerleşimciler ile kilise ve manastırlar tarafından Sahalardan zorla alınan Saha topraklarının idaresini geri almaktır (Somuncuoğlu, 2002a: 205). Sahalar 1917 ihtilalinde de komünizmi

tanımadılar. Kızıl Ordu 1 Temmuz 1918'de başkent Yakutsk'u işgal etti. Komünist Rusya 27 Nisan 1922'de Sahalara Yakut Özerk Sovyet Cumhuriyetini ilan ettirdi (Gömeç, 2015: 482). 1920'li yıllarda Saha bölgesinde altın madenlerinin işletilmeye başlaması ile bölgeye yoğun bir Rus göçü yaşandı. Bu göç sonrası, Rus göçmen ve yerli halk arasında huzursuzluk baş göstermeye başlamıştır. Bu huzursuzluğun en önemli etkenlerinden biri Rusların yerli halkın dillerine ve kültürlerine saygı göstermemeleriydi. 1930-1950 yıllar arasında bölgenin bir sürgün yeri olarak kullanılması ve 1970'lerde gelişen maden sanayisi dışarıdan göç yoğunluğunu arttırmıştır. 1970'ler Saha milli bilincinin uyandığı yıllar olmuştur. Bu durum özellikle çocuklara verilen tarihi Saha isimlerinde görülmektedir. Milli uyanış hareketinin başını "Saha Omuk" ve "Saha Keskile" gibi teşkilatlar çekmiştir (Somuncuoğlu, 2002a: 207-210). Sovyet Rusya'nın yıkılmasının ardından 4 Nisan 1992'de kendi anayasasını ilan etmiştir. Böylece ülke toprakları üzerinde Saha hâkimiyeti sağlanmıştır.

2. Tuva Türkleri

Günümüzde Rusya Federasyonu içerisinde özerk bir yapısı bulunan Tuva Cumhuriyeti, Güneyinde Moğolistan Cumhuriyeti, Doğusunda Buryat Özerk Cumhuriyeti, Kuzeydoğusunda İrkutsk Oblastı, Kuzeyinde Krasnoyarsk Oblastı ve Hakas Cumhuriyeti ile sınırlıdır. Ülkenin kuzeyini boydan boya çevreleyen Sayan Dağları, adeta Rusya ile doğal bir sınır oluşturmuştur. Sibirya'nın hemen hemen bütün yerlerine ulaşan demiryolu ağı ne yazık ki bu bölgenin dağları aşma zorluğu yüzünden henüz ulaşamamıştır. Tuva Cumhuriyeti'nin güneyinde ise Altay Dağları'nın doğu sınırı olan Tannu-Ula sıradağları bulunur. Kendilerini "Tıva" olarak adlandıran Tuva Türkleri "Tuva" isminden hoşlanmazlar. Çünkü bu ismi Ruslar kullanmaktadır (Arıkoğlu, 1997: 1563).

1914-1921 yılları arasında Rus hâkimiyeti altında kalan Tuva bölgesi, 1917-1921 yılları arasında Çarlık Rusya'sı ve Bolşeviklerin iktidar mücadelesine tanıklık etmiştir. 14

Ağustos 1921 tarihinde Tıva Arat Respublika (Tuva Halk Cumhuriyeti) kurulmuştur. Anayasasının ilk maddesi "Tuva iç işlerinde serbest, dış işlerinde ise Rusya'ya danışarak hareket eder." şeklindeydi. 1944 yılına kadar bağımsızlığını koruyan Küçük Tuva Cumhuriyeti, 20. Yüzyılda Türkiye Cumhuriyeti'nden sonra en fazla bağımsız kalan Türk Cumhuriyeti olma özelliğini göstermiştir. Cumhuriyet kurulduktan sonra devlet başkanlığına Sodnam Balçır seçilmiştir (Arıkoğlu, 1997: 1564).

1944 yılında Rusya tarafından ilhak edilen Tuva, 1961'de Sovyetler Birliği'nde Tuva Otonom Bölgesi olarak yer almıştır. Sovyet yönetimi boyunca, Budizm ve Şaman inançları baskı altında tutulmuştur. Özellikle Sovyet yönetimi Şamanlara karşı mücadele yürütmüştür. 1944'ten sonra Şamanlar toplama kamplarına gönderilmiş, çocuklarının ise okula gitmesi engellenmiştir. Buna rağmen Tuvalar dillerini ve kültürlerini muhafaza edebilmişlerdir. Bunda en büyük etkenin Tuvalar arasında düşük şehirleşme oranı olduğu söylenebilir (Somuncuoğlu, 2002b: 282-284).

Kültür ve inançlarına oldukça bağlı olan Tuva halkı, 1930-1950'ye kadar komünist yönetimin baskısına maruz kalmıştır. Tuva milliyetçileri, "eski sistem yanlıları", "Japon işbirlikçisi", "ispiyoncu", "zenginlerin ve din adamlarının taraftarı", "halk düşmanı" gibi çeşitli suçlamalar ile idam veya ağır hapis cezalarına çarptırılmışlardır. 1980'li yılların sonuna kadar Tuva milliyetçi hareketleri nispeten bastırıldı. 1990'lı yıllarda yoğunlaşan milliyetçilik sonucunda 11 Mart 1990'da "Tuvaca" Tuva Cumhuriyeti'nin devlet dili olarak kabul edildi. Günümüzde Vladimir Putin'in demir yumruk politikası sonucu bağımsızlık hareketleri Tuva'da gerilemiştir. 2013 yılından beri Putin'in sağ kolu olarak bilinen Tuvalı Sergey Şoygu'nun Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı görevinde bulunması dikkat çekicidir. Bir Tuvalı'nın Rusya'nın üst düzey yöneticilerinden biri olması son derece

önemlidir (Arıkoğlu, 1997: 1565-1566).

3. Hakas Türkleri

Güney Sibirya'da Sayan Dağları'nın kuzey ve batısındaki bozkırlarda yaşayan Hakaslar, Türk dili konuşan geniş bir ulustur. Hakas Muhtar Cumhuriyeti, 20 Ekim 1930 tarihinde kurulmuştur. 2015 istatistiklerine göre toplam nüfusu 500.000 civarındadır. Bu nüfusun 100.000 kadarı Hakas Türkü'dür (Gömeç, 2015: 363). Hakaslar, epik efsaneleri, Şamanizm, genizden şarkı söyleme ve özgün müzik aletleri "çathan" ile yaptıkları müzik ile bilinirler. En eski yazılı belgeleri 13. Yüzyıla kadar dayanan Hakas halkının Kırgız Devleti, Moğol Göçebe İmparatorluğu ve Cungar Devleti gibi eski siyasal birliklere katıldıkları bilinmektedir. Günümüzdeki Hakas Cumhuriyeti'nin geneolojisi arkeolojik kazılarla çok iyi bilinen 6. yüzyıldaki Kırgız Devleti'ne gitmektedir (Anderson, 2002: 341). Kırgızlar ile Hakaslar aynı kavimdir. Sadece tarihi kayıtlarda isimlerinin yanlış söylenişi onların farklı iki kavim olarak algılanmalarına neden olmuştur (Gömeç, 2015: 363).

18. yüzyılda Çarlık Rusyası'nın hâkimiyetine giren Hakas halkı, Sibirya'nın genelinde olduğu gibi Hristiyanlaştırma yoluyla Ruslaştırma politikasına maruz kalmıştır. Bu politika uyarınca Hristiyan dinini kabul edenlere vergi muafiyeti, devlet memuriyetinin verilmesi gibi ayrıcalıklar sağlanmıştır. Hristiyan olanların Rus köylerine yerleşmesi ve Rus kıyafetlerini giyme zorunluluğu getirilmiştir. Baskı ve tehdit ile vaftiz törenleri uygulanmıştır. Mesela 1876'da Askız nehrinin yanında yerel yöneticiler tarafından 3000 kişi toplu olarak vaftiz edilmiştir. Bu tür toplu vaftiz etme faaliyetleri tuhaf durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Vaftiz edilen 3000 kişiden erkek olanlara Vladimir, kadın olanlarına Maria ismi verilmiş, kimi Hakas birkaç defa vaftiz edilirken bazısına birkaç tane Hristiyan ismi verilmiştir (Somuncuoğlu, 2002c: 333). 1923'te Sovyet yönetimini kabul eden Hakas halkı için şartlar gittikçe zorlaş-

muştur. Sovyet Rusya yönetimi, Hakas milliyetçi ve aydınlarını hapis cezaları ve idam ile baskı altında tutmuştur. Maden bakımından zengin olan Hakas toprakları Rus istilasına uğramıştır. Bugün ne yazık ki çoğu Hakas, Rusça konuşmaktadır. 1990'lı yıllar Hakas dil ve kültürünün canlandığı yıllar olmuştur. Rusya Federasyonu'nun kurulması Hakasların kültürlerini daha rahat devam ettirmelerine imkân sağlamıştır. Yine bu sayede Hakas milliyetçiliği siyasi alana taşınmıştır. Şamanizm, Hakas milli kültürünün canlandırılmasında mühim bir rol üstlenmiştir. Bütün Sibiryada olduğu gibi teşkilatlanmaya giden Şamanlar, 1990 yılında Geleneksel Hakas İnancı Şamanizm Cemiyeti'ni kurmuşlardır (Somuncuoğlu, 2002c: 337).

4. Altay Türkleri

Altay Dağları, Kazakistan ve Moğolistan bozkırlarının ve Sibiryada ormanlarının birleştiği yerde, Asya Kıtası'nın ortasında bulunmaktadır. Altay Dağları'nın eteklerinde bulunan Altay Cumhuriyeti'nin yüz ölçümü 92.902 km²'dir. Altay Cumhuriyeti'nin topraklarının %85'i dağlıktır ve dörtte biri ormanlarla kaplıdır. Altay bölgesinde birçok nehir ve 7000 civarında göl bulunmaktadır. Rusya Federasyonu'nun içerisinde Tuva Cumhuriyeti, Hakasya Cumhuriyeti, Kemerovo Bölgesi ve Altay Bölgesi ile sınır komşusudur. Aynı zamanda Kazakistan, Çin ve Moğolistan'a da komşudur. Milattan önce Saka ve Hun hâkimiyetine tanıklık eden bu topraklar, milattan sonra Gök Türk Kağanlığı, Uygur ve Kırgız devletlerinin hâkimiyetinde kalmıştır. 12. yüzyılda Cengiz Han ve halefleri hükmederken, 15.yüzyılda Cuncarya'ya vergi öder hale gelmişlerdir. 17.yüzyıla gelindiğinde ise bölgeye Ruslar ulaşmıştır (Somuncuoğlu, 2002d: 244).

Rus hâkimiyetine karşı Altay Türklerinden ilk hareket Çet Çelpan önderliğinde başlayan Burhanizm hareketidir. Lamaizm ve Şaman etkileri taşıyan dini nitelikli bir hareket olan Burhanizm, 1904'te Çarlık Rusyası tarafından bastırılmıştır. Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerinde de olduğu gibi 1980'li ve

1990'lı yıllar Altay halkının milli kimlik arama, öze dönüş yılları olmuştur. Milli bilinç ve ana dilin kullanımındaki yaygınlaşma sonucunda siyasi alanda da gelişmeler meydana gelmiştir. Sankt Petersburg'da Altaylar, Hakaslar ve Şorlar tarafından Sibiryada Kültür Merkezi (SKM) kurulmuştur (Somuncuoğlu, 2002d: 248).

5. Şor Türkleri

Güneybatı Sibiryada'nın Türk topluluklarından biri olan Şorlar, Kemerovo bölgesinde yaşarken 1940'lı yıllarda Rus yönetimi tarafından Hakas Otonom Bölgesi içerisine dahil edildikleri için Hakas Türklerinin bir kolu olarak biline gelmişlerdir (Aça, 2002: 1297). Günümüzde Şorların % 99,2'si Rusya'nın Kemerovo vilayeti, Hakasya ve Gorno-Altay Özerk Cumhuriyetlerinde yaşamaktadırlar. Şorların bir kısmı ise Orta Asya ve Kazakistan, Ukrayna, Gürcistan, Litvanya ve Letonya'da yaşamaktadır. Bu ülkelerde yaşayan Şorların çoğunluğu asimile olmuştur (Patruşeva, 2002: 1284). Şor Türkçesi, günümüz modern dil bilimi sınıflandırmalarına göre Türkçenin Doğu Hun kolunun Uygur-Oğuz grubunun Hakas alt grubuna dâhil edilmektedir (Aça, 2002: 1300).

Şor Türkleri, günümüzde Ruslar tarafından dil asimilasyonuna uğramışlardır. Şor halkı, Rus kültürünün etkisinde kalsalar bile Hristiyanlık öncesi inançları olan Şamanizm'in etkileri belleklerinden silinmemiştir (Patruşeva, 2002: 1288-1290). 1917'de gerçekleşen Ekim Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin kuruluşu, Şor Türkleri için önemli bir dönemin başlangıcı olmuştur. Nitekim 1924'ten itibaren Rus yöneticilerce başlatılan Türklük kavramının parçalayarak yeni uluslar yaratma çabaları sonucu 1943 yılına kadar ilkokullarda Şorca dersler verilmiş, Şorca kitaplar basılmıştır. Daha sonraki yıllarda Şorca eğitim veren Eğitim Yüksek Okulu kapatılmış "Krasnoya Şorya" (Kızıl Şor) gazetesi faaliyetleri durdurulmuştur. Şorca eğitim veren okullar kapatılmış ve Rusça eğitim vermeye başlanmıştır (Aça, 2002: 1299; Patruşeva, 2002: 1287). 1980'li ve 1990'lı yıllarda Şor Türkleri

ve Şor Türkçesi için bir diriliş dönemi olmuştur. Bu dönemde Şor Türkçesi ve Şor Türkleri ile ilgili bazı önemli çalışmalar yapılmıştır (Aça, 2002: 1300). Şorların yaşadığı bölgedeki birçok yerleşim biriminin bakımsız, her türlü olanaktan mahrum vaziyette olması, onların yaşam standartlarını düşürdüğü gibi bu tür sorunlar psikolojik durumlarına da yansımıştır (Patruşeva, 2002: 1286).

B. Şamanizm ve Eski Türk Dini

Kuzey Asya halkları arasında "büyük, sihirbaz" manasına gelen "Şaman" sözcüğünü hemen hemen yalnızca Mançu-Tunguz halkları kullanır. XVII. Yüzyılın sonlarına doğru Rus elçisi Eberhard İbrand, ilk defa "Şaman" kelimesini kullanmıştır. Şamanizm ile ilgili çalışmalar yapan bazı araştırmacılar Şamanizm'i kutup bölgesine özgü bir özellik olarak görmektedir. Kutup bölgelerinin tipik coğrafi özellikleri olması; karanlık kış günleri, aydınlık yaz geceleri, sessizlik, arazinin monotonluğu, şiddetli soğuk, yerleşimin seyrekliği, tek yanlı ve yetersiz beslenme, sık sık yaşanan kıtlık gibi yaşam koşullarının insanda şartlara karşı isterik tepkiler meydana getirdiğini ifade etmektedirler (Şener, 1996: 11). Fakat Eliade gibi araştırmacıların yaptıkları çalışmalarla Kuzey ve Güney Amerika'ya kadar dünyanın hemen hemen her yerinde görülebilen bir inanç sistemi olduğu ortaya konmuştur. Buna göre Eliade "Şamanizm" i ilkel esrime tekniği olarak yani kendinden geçme, vecd hali olarak tanımlamaktadır (Eliade, 1999: 22-23).

Şaman, gelecekte haber vermek, büyü ve efsun yapmak, gizli âlemleri dolaşarak değişik mekânlarda bulunan ruhları çağırarak, iyi ve kötü ruhlar arasında dengeyi sağlamak, ruhlara kurban sunmak, ruhlara temas geçerek aracı olmak, ilaç ve merhem yaparak hastaları tedavi etmek, ölünün ruhunu öbür dünyaya göndermek, av esnasında şanssızlığı ortadan kaldırmak, dinsel ve törensel inanç sistemini yürütmek, yeri geldiğinde yağmur duası ve şifa duası yapmak, kısırlık

ve zor doğumlarda yardımcı olmak ve adak kurbanlarını Tanrı'ya ulaştırmak gibi vazifeleri yerine getirmekle kendini yükümlü hissedenden kişidir (Eliade, 1999: 553).

Tatarca ve Altayca'da şaman karşılığında kam (gam) kelimesi kullanılır. Ayrıca Yakutça'da "oyun", Moğolca'da "böge" veya "bö", Kırgızca ve Kazakça'da "baksı / bahşı, karamurt, darger", Samoyed dilinde "tadı-bey" şeklinde yer alır. Kadın şamanlar ise "utagan, udagan, ubakan, utugan" diye adlandırılır (Güngör, 2010: 325). Müslüman Türkler, "kam" kelimesini unutmışlardır. Bugüne kadar "kam" kelimesini yaşatanlar ise özellikle Altaylılar ve Tuvalardır. Orkun Kitabeleri de dâhil olmak üzere şimdiye kadar bulunan yazıtlar ve diğer belgelerde Şaman sözüne rastlanmamıştır. Bu nedenle mevcut vesikalardan hareketle, eski "Türkler Şamandı" şeklinde bir sonuç çıkarılamayacağı ortadadır (Gömeç, 2011: 21). Şamanizm bir din olmamakla birlikte Altay Şamanizm'i söz konusu olduğunda dini bir karakter de arz etmektedir. Çünkü Güney Sibirya Türkleri, Köktürklerden itibaren bilinen Gök Tanrı dinini Şamanizm ile sentezlemişlerdir. Şamanizm'in mevcut dinler içine kolaylıkla sızabilirdiği ve o dinin özelliklerini de bünyesine katabildiği bilinen bir husustur (Bayraktar, 2014: 5). İnan'a göre eski Türk dini Altay ve Yakut Şaman inancını çok geride bırakmış ve ona nazaran çok gelişmiş, olgunlaşmış bir inanç sistemidir (İnan, 1976: 1-2).

Şaman inancına göre ruhlar üç âlemde yaşamaktadır. 1) Gökyüzünde 2) Yeryüzünde 3) Yeraltında. Buna göre gökyüzünün katları vardır ve en üst katta Tanrı Ülgen oturmaktadır. Yeryüzünde Yer-Su denilen ruhlar yer alırken yeraltında Erlik adını alan insanlara ızdırap veren kötü ruhların efendisi yaşamaktadır. Şaman inancına sahip olanlar bu ruhları insan şeklinde tasavvur etmektedir (İnan, 1976: 1-2). Şaman ya da Kam denilen rahip ruhlarla insanlar arasında aracıdır. Onun sayesinde hastalanan ruhlara şifa verilir, ölüle-

rin arzuları yerine getirilir, yeraltındaki tanrılarla iletişim kurulur (Radloff, 2008: 34). Tabii ki herkes Kam ya da Şaman olamaz. Sibirya ve kuzeydoğu şamanlığında iki yol ile Şaman olunur: 1) Kalıtsal yol ile 2) Kendiliğinden gelen bir “iç çağırısı” ya da seçilme ile. Altaylılara göre Şamanlık kalıtsaldır ve küçük yaşlarda kendini belli etmeye başlar. Özellikle sara nöbetleri bunun en belirgin işaretidir (Eliade, 1999: 38-39). İnsanlar ile Şamanlar her zaman resmi bir ilişki içerisindeyler. Onlara karşı korkuyla karışık saygı duyulmaktadır aksi takdirde ruhların gazabına uğrayacaklarına inanırlar. Hakas toplumunda daha çok kadın Şamanlar bulunmaktadır. Şamanlar aralarında Ak Şaman ve Kara Şaman olarak ayrılmaktadır (Şişman, 1996: 127).

Ak Şamanlar, Şaman cübbesi ve külahı taşımazlar, davul kullanmazlar. Kötü ruhlara ayin yapmazlar ve kanlı kurban vermekten sakınırlar. Fakat Ak Şamanlar halk tarafından çok sayıldıkları halde Kara Şamanlar kadar iş görmezler. Ayin ve dua yaptırmak için halk daha çok Kara Şamanları tercih etmektedir. Bunun temel sebebi, halkın karanlık dünyanın güçlerinden korkması ve onların kötülüklerinden Kara Şamanlar vasıtasıyla korunmak istemeleridir (Bayraktar, 2014: 5). Kara Şamanlar genellikle kadındır çünkü onlar Tanrı Ülgen’in katına yani gökyüzüne yolculuğa çıkamazlar (Eliade, 1999: 222). İnsanın karşı karşıya kaldığı kötü durumlar ve gereksinimler onu düşündürür; bu yüzden onun dost kuvvetleri hatırladığı kadar düşman kuvvetleri de sık sık düşüneneği kendiliğinden anlaşılır. Her an kendini izlediğine inandığı karanlıklar diyarının kuvvetlerine karşı duyduğu korku, onu, kötü ruhların amacını önceden anlamak, saldırılarını önlemek ve onları kendi yararına kazanmak için araçlar aramaya yöneltir. İnsan bu aracı, yer altı dünyasının kuvvetleriyle bağlantı kurabilen, onları hediyelerle yatıştırabilen ve isteklerini yerine getirmekle tehditkâr talihsizlikleri, atalarının aracılığıyla önleyen güçlü Şamanlarda bulur (Radloff, 2008: 33). Şamanların yardımına dayanarak karanlıklar diyarının

kuvvetleriyle iyi ilişkiler kurmaya çalışırlar. Şamanın, ilgi çekici bir yönü de evlenme, doğum, cenaze gibi törenlerde başvuru olan bir görevli olmamasıdır. O sadece esrime yani kendinden geçme teknikleri sayesinde ruhu bedenini terk ederek çok uzak yolculuklara çıkabilir, yer altına gidebilir ya da göğe çıkabilirdi. Bunu sadece o yapabiliirdi çünkü o bu sırra erişmiştir. Ruhlar âleminin gizemli coğrafyasında serüvene atılabilecek tek kişidir (Eliade, 1999: 213-214).

C. Şaman İnançlarının Sibirya Türk Destanlarına Yansımaları

1. Dünyanın ve İnsanın Yaratılışı

Türklerin eski inanışlarını araştırmaya yardım edebilecek yazılı kaynaklar sınırlıdır. Bu yüzden sözlü edebiyat ürünleri olan destanlar bize en büyük yardımı sağlamaktadır. Dünyanın ve insanın yaratılışını anlatan “Yaratılış Destanı”nın birçok varyantı bulunmaktadır. Büyük devletler kuran ve yüksek bir toplum hayatı yaşayan Türklerle ilgileri azalmış, dağ başlarında yaşayan Türklerin söyleyişleri başka; Sibirya tundralarında sıkışmış bezgin ve görüşleri daralmış Türklerinki ise başkadır. Bununla beraber bunların hepsinde de ana çizgiler bakımından birleşik olan noktalar vardır. Konu aynıdır fakat konunun işlendiği sahne ayrıdır (Ögel, 1995: 432).

Altay Yaratılış destanının konusu kısaca şöyledir: Yeryüzü yaratılmadan önce sadece su vardı. Kayra Kan ya da Tanrı Ülgen bu suyun üzerinde uçardı. Suların ruhu Ak Ana ona yalnızlığın ürpertisinden kurtulması için yaratmasını istedi. Tanrı, Er Kişi’yi (Erlık) yarattı. Er Kişi ve Tanrı beraber gökyüzünde kuş gibi uçuyorlardı. Birbirlerine yoldaş olmuşlardı. Bir zaman sonra Er Kişi’nin (Erlık) içini hırs ve gurur kaplamaya başladı. Kendini Tanrı’dan daha üstün görmeye başladı. Bunu bilen Tanrı onun uçma kabiliyetini elinden aldı. Er Kişi (Erlık)’yi suyun derinliklerine gönderdi. Er Kişi suyun derinliklerinde boğulacağını anlayınca Tanrı’ya yalvararak yer yaratmasını istedi. Tanrı, Er Kişi’ye suyun altından bir avuç toprak çıkarıp getirmesini

emretti. Er Kişi hile yaparak toprağın bir kısmını ağzına saklamıştı. Ve Tanrı yeryüzünü yaratırken topraklar büyüyordu ve Erlik nefes alamaz oldu. Ağzındaki toprakları tükürdü böylece dağlar, tepeler oluştu. Dokuz dallı bir ağaçtan meyveler gibi insanlar oluştu. İnsanlar iyi huyluydu köpek ve yılan onların koruyucusuydu. Er Kişi (Erlik) insanların iyiliğini kıskanmaya başladı. Tanrı'dan insanları istedi. Tanrı ise ona verecek hiçbir şeyi olmadığını, eğer insanları kandırabiliyorsa kandırıklarını almasını söyledi. Er Kişi, Âdem ile Havva hikâyesinde olduğu gibi onları kandırdı. Tanrı kandırılan insanlara kızdı. Er Kişi'ye Erlik adını verdi ve yerin dokuz kat altına gönderdi. Kendisi de gökyüzüne çıktı. İnsanoğlunu yeryüzünde tek başına bıraktı (Sepetçioğlu, 2010: 15-20).

Altay Yaratılış destanlarında Mani dininden Budizm'e, Lamaizm'den Hristiyanlık dinine kadar türlü etkiler girmiştir (Ögel, 1995: 432). Maniheizm gibi dinlerin etkisi olsa bile bu etki Orta Asya adet ve inanışları ile kaynaşmıştır. Gökyüzünün tanrısı Ülgen ile yer altı âleminin efendisi Erlik, İran –Mani mitolojisinde iyiliğin temsilcisi Hürmüz ve kötülüğün temsilcisi Ehrimen'i anımsatsa bile tam bir benzerlikten söz edilemez. Destanın bu varyantında anlaşılacağı üzere İran mitolojisinde iyiliğin ve kötülüğün iki eşit güç olarak çatıştığı bir durumdan farklı olarak Ülgen, Erlik'in yaratıcısıdır. Bundan şöyle bir çıkarım yapabiliriz; Türklerin yaratılış destanında Gök Tanrı yani tek tanrı inancı vardır (Ögel, 1995:427).

Radloff'un derlediği Yaratılış destanında ise Erlik, Tanrı Ülgen ile birlikte gökyüzünde uçan bir varlık olarak anlatılmıştır. Destanın geri kalanında Erlik, Ülgen ile rekabete girdiği ve sürekli kötülük peşinde koştuğu için yerin üç kat altına gönderilmiştir. Erlik'in başta Tanrı Ülgen'in kardeşi gibi ya da ona eşit bir varlık olarak görülürken Şamanizm'e diğer inanç sistemlerinin tesiri ile Erlik'in Tanrı Ülgen'in karşısında yer alan

kötülüğün temsilcisi olmaya başladığı düşünülmektedir (Radloff, 2008: 18-22; Uluşık, 2015: 56). Radloff'un Yaratılış destanı versiyonu daha çok Budist etkiler taşımaktadır (Ögel, 1995: 446; Radloff, 2008: 21). Şamanist inançta kişinin bir "vecd" halinde gökyüzünün çeşitli katlarında tanrılar ve ruhani varlıklar ile görüşmesi, bu durumun Budist inançtaki yoga ile paralellik taşıması dikkat çekicidir. Ruben, bu durumun Budizm'in köklerinin Şaman inancına dayanmasından kaynaklandığını söylemektedir (Ruben, 1943: 117). Bir din olmayan Şamanizm ve dini bir zümre olmayan Şamanlar, esrime tekniği gibi bir takım uygulamalarıyla birçok inanç sistemini etkiledikleri bilinen bir gerçektir (Bayat, 2006: 277).

Sibirya yaratılış destanlarında dikkat çekici bir nokta ise bu destanlarda tek tanrılı dinlere ait inançların ve kutsal kitaplarda anlatılan hikâyelerin etkilerinin de yer almasıdır. Bunlardan bir tanesi Verbitskiy'in derlediği Altay Tufan efsanesidir. Bu efsaneye göre Tanrı Ülgen, Mana adlı bir adama dünyanın sonunun geldiğini ve tufan kopacağını söylemiş bu yüzden sandal ağacından bir gemi yaparak insanoğullarını ve hayvanları kurtarmasını emretmiştir. Bu efsanede Nuh Peygamber'in hikâyesinin, Şamanist öğeler ile süslenmiş görülmektedir (Radloff, 2008: 213). Türkler, yeni gelen tesirleri körü körüne kabul etmemişler; bilakis eski inançları ile bağdaştırmağa çalışmışlardır. Yeni gelen tesirler altında Türkçe'nin sarsılıp silinmemiş olması da bunun en güzel delilidir (Ögel, 1995: 482).

2. Gökyüzü ve Yer Altı Âlemlerine Yapılan Yolculuk

Şaman inancına göre Tanrı Ülgen yerden dokuz ya da yedi kat yukarda gökyüzünde yaşamaktadır. Gökyüzü aydınlığın, ışığın ve iyiliğin âlemidir. Tanrı Ülgen'in yedi oğlu ve dokuz kızı da burada bulunmaktadır. Şaman ya da Kam ayın sırasında esrime tekniğiyle gökyüzünün ancak beşinci katına kadar çıkabilmektedir. Ve gökyüzünün yolu

ancak erkek Şamanlara açıktır. Bu yolculukta ona Yarlık denilen yardımcı ruh, Suyla ve Karlık denilen koruyucu ruhlar ile Utkuçi denilen Tanrı Ülgen'in elçisi yardım eder (İnan, 1976: 83). Diğer Türk destanları ile Sibiry'a'nın Türk destanları kıyaslandığı zaman, kahramanın gökyüzü ve yer altı âlemlerine

daha sık yolculuklar yaptığı görülür. Konular hemen hemen birbiri ile benzerdir. Kahraman Şamanist inançta olduğu üzere korkunç mahlukların yaşadığı, kötülükler âlemi olan yeraltına yaptığı yolculukta türlü maceralara atılır. Gökyüzü ve yer altı Tanrıları bu destanlarda çeşitli isimler alır.

Tablo: Sibiry'a Türk destanlarında gökyüzü ve yer altı tanrılarının aldıkları isimler (Dilek, 2010: 47).

	Gökyüzü Tanrıları	Yer altı Tanrıları
Altay Destanlarında	Ülgen, Ülgen biy, Üç Kurbustan, Ak Birkan	Erlık, Erlık biy, Bos Erlık, Bos Kaan, Aday Erlık
Tuva Destanlarında	Han-Hurbustu	Erlık, Erlık Lovuñ Haan
Hakas Destanlarında	HanTengri, İnhu- day, Çayanhuday, Uluğ huday	İrlik, Çiti İrlik,
Şor Destanlarında	Ülgen, Üş Çayan, Tokuz Çayan	Erlık, Erlık Kan
Saha(Yakut) Destan- ları	Ürüñ Aar Toyon	Arsan/Arcan Duolay Oğonñor

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere Sibiry'a Türk destanlarında gökyüzü ve yer altı tanrıları farklı isimlerle anılmaktadırlar. Ne kadar farklı isimler alsalar da üstlendikleri roller değişmemektedir. Destanlarda iyiliğin ve ışığın kaynağı gökyüzü ile kötülüğün, çirkinliğin âlemi olan yer altı arasında mücadele tanıklık ederiz.

Tuva destanlarından "Alday-Buuçu" destanında gök, yer ve yer altından oluşan üç tabaka belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Göğün üçüncü katında Han Hurbustu bulunur. Nitekim Alday-Buuçu, usta bir avcı ve binici olan Han-Buuday adındaki biricik oğlunu evlendirmeyi düşünür ve açıp baktığı kutsal kitabı vasıtasıyla oğlunu Han Hurbustu'nun küçük kızı ile evlendirmeye karar verir. Alday-Buuçu'nun atı Ceeren Demiçi gökyüzü katına çıkarak kızı kaçıtır ve kız, düzen-

lenen toyla Han-Buuday ile evlenir. Han Hurbustu bu destanda Tanrı Ülgen'in rolünü üstlenmiştir. Ayrıca Han Hurbustu'nun kızı kadın Şaman örneği oluşturması bakımından önemlidir (Alizade, 2011: 33). Altay Türk destanı olan Maaday-Kara ise baştan sona Şamanist motiflerle doludur. Erlık Bey'in kızı olan Abram Moos Kara "Kadın Kara Şaman" karakterini bize göstermektedir. Bilinemeyeni bilen ve sezilemeyeni sezen Abram Moos Kara Taacı, bu kabiliyetini, yer altı dünyasının kötü ruhlarıyla kurmuş olduğu ilişkiler neticesinde elde etmiştir. Yeraltı dünyasının kötü ruhları, Abram Moos Kara Taacı'nın her istediğini yerine getirmektedirler (Bayraktar, 2014: 14).

Yer altı yani Erlık'in dünyası yeryüzünde kötü insanların hatta hayvanların ruhlarının bulunduğu ve cezalandırıldığı cehen-

nemdir. Sibirya Türk destanlarında cehen- nemde azap çekenlerin ve Erlik'in tasviri bol- ca yer almaktadır. Altay destanı Er-Samır'da olduğu gibi kahraman Erlik ülkesine kaçırılan bir sevdiğini kurtarmak için yer altına yolculuk yapar. Yalnızca sevdiği yakınına değil yeraltına kaçırılan diğer ruhları da kurtarır. Tabii bu yolculuklarda türlü türlü tuzaklar ve tehlikeler vardır. Kahraman buradaki kötü ruhlarla mücadele ederken ağaç dallarına bez bağlayarak dua etmek, saç saçmak gibi yöntemlerle kendini korur. Er Samır'da "Yedi kütüğe vardığında, Er Samır gördü ki Katan Mergen kütüklere Ak bez bağlamış, Ak süt saçıp, dua etmiş." Sözleri buna örnektir (Dilek, 2002: 95/2140-2144). Er Samır'da Erlik insan gibi tasvir edilir, destanın kahramanı tarafından hikâyenin sonunda dövülüp, yeryüzüne bir daha zarar vermeyeceğine dair kahramana söz verir. Maaday Kara'da ise Erlik öldürülür (Dilek, 2010: 52).

Ögel, Güney Sibirya Türk destanlarını küçük bir ailenin hayatlarına veya hayallerine benzetir (Ögel, 1995: 432). Şor Destanı Altın Sırık'ta destan kahramanı Altın Sırık, kayınbiraderi Altın Şappa için, göğün dokuzuncu katındaki dokuz yaratıcının kızını yumurtaya dönüştürerek yeryüzüne getirir ve kayınbiraderi ile evlendirir. Yine Şor destanı Karattı Perge'de destan kahramanı, göğün üçüncü katındaki Altın Ergek'in kızıyla evlenir. Gökyüzü tanrılarının yeryüzünde evlenen kızlarını lanetlemeleri tanrılarının yeryüzünü algılayışlarıyla ilgilidir. Türk Şamanist anlayışına göre yeryüzü Ülgen'le birlikte Erlik'in de hâkimiyet alanıdır. Bu sebeple yeryüzüne gökten inen biri, yeryüzü Erlik'in de tesir alanı içinde olduğu için bir şekilde Erlik'le temasa geçmiş ve bir anlamda manevi olarak kirlenmiş kabul edilir. Fakat bu durum destanların tamamında genel bir özellik göstermez (Dilek, 2010: 53).

Saha destanlarından Culuruyar Nurgun Bootur destanında, kahramanın gökyüzünde yaşayan bir udağan (kadın şaman) olan

ablası kahramana onun zor zamanlarında kullanması için zırha veya ölümcül bir kılıca dönüşebilecek bir kamçı verir. Aynı destanda, ablası kahramana güçsüz düştüğünde tekrar eski haline dönmesi için sarı renkli kutsal bir sıvı verir. Kahraman ablası aracılığıyla tanrılardan almış olduğu bu kamçı ve su sayesinde yeraltının zalim savaşçılarla girdiği mücadeleden zaferle çıkar. Ve orta dünyayı yani yeryüzünü tanrılarının istediği gibi nizam eder (Dilek, 2010: 55). Kısaca toparlamamız gerekirse Sibirya Türk destanlarında Şaman inanç öğelerini bariz bir şekilde görürken gökyüzü, yeryüzü ve yer altı âlemlerinin birbirinden çok keskin hatlar ile ayrıldığını, hatta yeryüzündeki insanların yaşamıyla mitolojik öğelerin birbirine geçtiği bir tablo canlanmaktadır. İyiliği temsil eden gökyüzü âlemi ile kötülüğün dünyası yer altı arasında sürekli bir mücadele söz konusudur ve bu mücadelenin sonucunda daima iyilik kazanmaktadır. Şaman'ın vecd halinde diğer âlemler ile kurduğu iletişim, destan kahramanlarının maceralarına yansımıştır diyebiliriz.

3. Umay ve Koruyucu Ruh İnancı

Umay, eski Türk inancına göre koruyucu ruhtur. Umay adına Orhun Kitabelerinde de rastlıyoruz: "Babam Kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tiğin yedi yaşında kaldı... Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tiğin er adını aldı" ya da "Tanrı, ilahe Umay, mukaddes yer-su üzerine çöküverdi herhalde. Niye kaçıyoruz? Çok diye niye korkuyoruz? Az diye ne kendimizi hor görelim? Hücum edelim dedim"(Ergin, 2003: 18,41).

Şaman inancına göre yer altı ve gökyüzü dünyalarının yanı sıra yeryüzünde de ruhani varlıklar yaşamaktadır. Dağların, suyun, toprağın hatta ağaçların dahi ruhları vardır. İşte Umay da yeryüzünde kadınları ve çocukları koruyan ruhtur. Yakutlarda da Umay kültürünün izlerine rastlanmaktadır. Yakutların inançlarına göre "Ogo ımıta" denilen bir ruh vardır. Bu kelimenin anlamı "ço-

cuk İmı'sı" demektir. Bu "İmı" bir kuş şeklinde çocuğun başı üzerinde öter ve bu çocuğun neslinin bereketli olacağını gösterir. "İmı" kelimesinin başka bir anlamı da "korunma silahı, tılsım, muska" demektir. Yakut mitolojisindeki bu "İmı" ruhunun Umay olduğu muhakkaktır. Eski Umay'ın yerini Yakutlarda "ayısıt" almıştır. Ayısıt, bereket veren, yaratıcı ve refah sağlayan dişi ruhlardır. Bunlardan kimi, kadın ve çocukları korurken kimi de dişi hayvanları ve yavrularını korur. Ayısıtlar, dağınık halde bulunan hayat unsurlarını toplayıp birleştirir ve "kut" yaparlar. Bu "kut" denilen ilahi kaynaklı yaşam gücünü ana karnındaki çocuğa üflerler. Böylece çocuğa can verirler. Gebe kadınlar daima bu ruhların koruması altındadırlar (İnan, 1976: 26).

Altaylıların inancında "Umay"dan başka yine iki dişi tanrı vardır. Birine Ana Maygıl, ikincisine de Akene (Ak ana) derler. Akene'nin bugünkü hayatta rolü yoktur. Bu dişi tanrı yaradılış efsanesinde yer almaktadır (Sepetçioğlu, 2010: 17-19; İnan, 1976: 27). Efsaneye göre bu tanrı - ruh yaratma gücünü ilham veren bir ruhtur. Erkek Tanrı Ülgen yaratma gücünü ve ilhamını bu Akene'den almıştır. Ana Maygıl ise ulusu koruyan dişi ruhtur; buna "ulus anası" da denir (İnan, 1976: 27). Altay destanı Kökin Erkey'de "Aşağı inen seslerden Yer Ana sallandı", Altay Buuçay destanında "Şifalı ilaç bulamayınca, Yer Ana'ya doğru, uçup kayboldu", "Onu işiten Yer Anası'nın üç yüzü de değişti" (Dilek, 2002: 192/700-7001; 211-212/416,433,434) gibi ifadeler yaratıcı, koruyucu dişi ruh inancının etkisini göstermektedir. Bütün Türk destanlarında kadın önemli bir yer tutmaktadır. Eski Türk toplumlarında aile en önemli sosyal birlik olduğundan, ailenin temelini teşkil eden kadındır. Türk destanlarında kadın ilahi bir varlık olarak görülmüştür. Baş kahramanı kadın olan en ünlü Hakas destanı Altın Arıç destanıdır. Şor destanı Ölen Tayçı ve Kara Kağan destanlarının da baş kahramanı kadındır. Ve bu destanlarda erkek kahramanların olduğu gibi kadın kahramanların da sihirli güçleri vardır (Chirli, 2008: 295).

4. Yeryüzü Ruhları (Yer-Su) ve Ateş Kültü

Eski Türkler Gök Tanrı ve gökyüzünde "tengri ruh"ların varlığına inandıkları gibi tabiat ruhlarına da inanmışlardır. Bu tabiat kültürünü "yer - su" terimiyle ifade etmişlerdir (İnan, 1976: 31). Orhun kitabelerinde de bunu kanıtlayan ifadeler bulunmaktadır: "Üstte Tanrı, mukaddes yer-su amcam kağanın devleti kabul etmedi olacak. Dokuz Oğuz kavmi yerini suyunu terk edip Çin'e doğru gitti.." (Ergin, 2003: 30). Göktürklerin "kutsal yer - su" ile ifade ettikleri kavram, koruyucu ruhları karşılarken vatan kültürünü ifade etmek için de kullanılmıştır. Muhtemelen bu vatan yer -suyu Ötüken'dir (İnan, 1976: 30; Ergin, 2003: 16-17).

Şaman inancına göre dağlar, göller, ırmaklar ("yer - su") hep canlı varlıklardır. Kutsal saydıkları Alaş, Tannau, Hangay, Altay dağları, Abakan, Kem (Yenisey), Katun, Bey, Akbaşlığ, Sütgöl ırmak ve gölleri Şamanistler için yalnız coğrafi isimler değil, konuşan, duyan, evlenen, çoluk çocuk sahibi varlıklardır. Bir Şamanist'in dağlardan ve ırmaklardan bahsettiğini dinlerken bunun gözle görünen dağlardan ve sulardan mı, yoksa bu coğrafi isimleri taşıyan insanoğullarından mı bahsettiğini fark etmek güçtür. Bu durum çok eski ilkel devirlerden kalma animizm etkisi taşımaktadır (İnan, 1976: 35). Örneğin dağ kültürü önemlidir. Dağ, av hayvanlarının bulunduğu mekân olmakla avcı-toplayıcı toplumun ekonomik gelir kaynağı olması bakımından önemlidir. Altaylılara göre dağ ruhları tamamen bağımsız bir zümredir; Ülgen ve Erlik'le ilgileri yoktur. Bu ruhlar, insanlara iyilik yaparlar, refah ve mutluluk bahşederler; saygısızlığa karşı ise ceza verir ve hastalık gönderirler. Hayvanların çoğalması, sağlık, emniyet ve kötü ruhların uzaklaşması hep bu ruhlar tarafından verilen nimetlerdir. Altaylılar dağ ruhlarını üç gruba ayırırlar: Yer Su (yani yer ve su ruhları), Yezimtayka (yani cümudiyeler ruhu) ve Altay (yani dağ ruhları) (İnan, 1976: 84-88). Altay-Türk destanlarından Er-Samır destanında dağ ruhu inancı kendini

göstermektedir (Dilek,1998: 343). Kendilerine “Dağ Halkı” diyen Hakaslar, ilk atalarının dağ ruhunun (Tag ezi) kızıyla evlendiğine ve onların çocukları olduklarına inanmaktadır. Bu yüzden dağlar, Hakaslar için kutsaldır ve onları ataları olarak görmekte dirler (Deli-ömeroğlu, 1997: 42).

Sibirya Türk destan kahramanları, dağın içinde doğmaktadır. Dağların iduk, ula vs. terimlerle anılması da onların kutsallık ve atalık işlevinden haber vermektedir. Dağa baba, ağaca ise ana denilmektedir. Maaday Kara destanında kahramanın oğlunu dağa götürüp “Bu kayın ağacı sana ana olsun, bu dağ sana baba olsun” demektedir (Bayat, 2006: 51). Altın Arığ destanına göre kahraman ve atı dağdan doğmuştur (Özkan,1997: 49). Ağaç da dağ gibi göksel nesnelere sayılabilir. Nitekim Şamanizm inancında bu iki imgenin önem kazanması yalnız bilinen dünyayı değil, bilinmeyen dünyaları da birleştirmesinde kendini gösterir. Dağ ve orman bilinmeyen, sırlarla dolu gökyüzü ve yer altı dünyalarına açılan kapılardır (Bayat, 2006: 54). Bu yüzden kutsaldırlar.

Şamanlar için kayın ağacının daha özel bir tarafı vardır. Çünkü Altaylı, Sagay, Şor, Kaç, Televüt ve başka ulusların kamları kayın ağacı bulundurmadan ayin yapmazlar. Kayın ağacı yalnız ayin törenine katılan bir unsur değil, bizzat kendisine tapınılan kutsal bir varlıktır. Son zamanlara kadar avcılıkla geçinen Şor Türkleri için orman ruhları son derece önemlidir. Şor avcılarının inancına göre bu ruhlar, avcının temiz ve doğru sözlü olmasını isterler. Avcıların evde kalan aile üyeleri de temizliğe riayet etmelidir. Avcılar dönüncüye kadar obada oyun, şakalaşma, eğlence yasaktır. Nitekim orman ruhları böyle şeylerden hoşlanmazlar. Bununla beraber bu ruhlar, avcılardan hikâyeler, masallar dinlemeyi severler. Bu yüzden avcılar yanlarında usta bir hikâyeci bulundururlar. Bu hikâyeci, avdan avcılar kadar hisse alır. Herhalde bu hikâyeci, orman ruhlarıyla iyi geçinmeyi sağ-

layan Kam (Şaman) rolünü ifa etmektedir (İnan, 1976: 38-40). Şor destanlarında “kutsal ağaç” motifi bolca yer almıştır. Dünya yaratıldığında ilk olarak yaratılan varlıklardan biri ağaçtır. Şaman olurken Şaman adayının bir ağaç dikmesi ve bu ağacın Şaman’ın ölümü durumunda kesilmesi geleneği Şor destanlarında kendini göstermektedir. Örneğin Şor destanı Altın Sırık’ta kahramanın ölümüyle bu dünyaya ait ağacı da yıkılmaktadır (Bars, 2014: 390-392).

Altay destanı Kozın Erkeş’te ağaç kültüyle ilgili “Yağmurlu güne yakalandığımda, Saçak olan kutsal ağaç. Eğer uzun ömür yaşarsam, yine burada konaklarım”, “Yedi suyun kavşağında, Yedi dallı kutsal kavağın kökünde Kızıl korur at terini soğutuyordu. Kutsal kavakta atını soğuttuğunu, kendisinin mahmur uyukladığını iyice bakıp gördüm...” gibi ifadeler ağaç kültürünün izleridir (Dilek, 2002: 254/ 84-88). Malçı-Mergen’de ise “Yüz dallı kutsal kavağın kökünde, geniş taşın üstünde altı kulaklı kara aygırın yatıp uyuduğunu gördü.” (Dilek, 2002: 235). Şeklinde kutsal ağaç inancı emareleri yer almaktadır.

Eski Türk inancında tabiat güçlerinden ateş kültü de çok önemli yer tutmaktadır. MS. VI. yüzyılda Bizans-Batı Kök Türk arasında Acemlere karşı ittifak kurmak amaçlı gönderilen Bizans elçisi Zemarkhos’un Kök Türk kağanı ile görüşmeden evvel kötü ruhları kovmak ve arınmak amaçlı yakılan iki taraflı bir ateş kümesinden geçirildiği bilinmektedir (Ligetti, 1986: 64). Türklerde ateşe gösterilen saygı, onu su ile söndürmemek, tükürmemek, kötü söylememek gibi uygulamalar İran menşei inançlar ile ilişkilendirilse bile Türklerin ateşe tapmadığı sadece onu arınma ve büyü vasıtası olarak gördükleri unutulmamalıdır (Karakaş, 2014: 194).

Altaylı Şaman Türk boylarında ateş üzerine şöyle bir efsane söylenmektedir. İlk insanlar meyve ve ota beslendikleri için ateşe ihtiyaçları yoktu. Tanrı onlara et yemeklerini emir ettikten sonra ateşe ihtiyaç duydular.

Ülgen gökten biri kara, biri ak iki taş getirdi. Kuru otları avucunda ezerek bir taşın üzerine koyup diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı. Ülgen böylece ilk defa ateş yakmasını insanlara öğretip "bu ateş atamın kudretinden taşla düşmüş ateştir" dedi. Bundan dolayıdır ki Altaylılarda ve Yakutlarda ancak çakmak taşından elde edilen ateş kutlu sayılmaktadır. Yakut Şaman ayin ve törenleri için kullandıkları ateşi çakmak taşıyla elde ederler ve bu ateşe "ayı out" (yani mukaddes ateş) derler; kibritle yakılan ateş ise "nuçça out" (yani Rus ateşi) ayinlerde kullanılmamaktadır. Bununla beraber aile ocağında yanan ateş, nasıl yakılırsa yakılsın, kutlu sayılır. Şaman inancına göre ateş her şeyi temizler, kötü ruhları kovar. (İnan, 1976: 42-43).

Ateşin Tanrı Ülgen'in kızları tarafından insanlara gönderildiğini anlatan bir Altay efsanesi de şöyledir. "Tanrı insanı yaratınca şöyle düşünmüş: Ben bu insanları yarattım ama çıplak yarattım. Hava da bu günlerde çok soğuk, insanoğlu kendini soğuğa karşı nasıl koruyacak ve nasıl yaşayacak, en iyisi bunlar için bir de ateş vermeli ki, ısınıp yaşasınlar. Tanrı Ülgen'in üç kızı varmış. Bunlar da ateşi bulmak için çalışıyorlarmış. Bir gün Tanrı dışarı çıkmış. Tanrı'nın sakalı da çok uzunmuş. Yürürken sakalına basıp sendeleyivermiş, kızlar bunu görünce gülmeye ve Tanrı ile alay etmeye başlamışlar. Bunun üzerine Tanrı çok kızmış ve kızların yüzüne bile bakmayarak bırakıp gitmiş, Tanrı'nın kızdığını gören kızlar üzülmüşler. Ama Tanrı ne yapıyor ve bizim için neler söylüyor diye kapının deliğini dinlemeyi de ihmal etmemişler. Bu sırada Tanrı kızmış kendi kendine söyleniyormuş "Tanrı Ülgen'in üç kızı benimle alay etti ama ben onlardan çok daha akıllıyım. Onlarda akıl mı var? Ateşi bulmak için sert bir taşla sert bir demir bulmalılar ki birbirine vursunlar da ateş çıkarsınlar. Bunları bulmak için de onlarda akıl yok. Kızlar bunu duyunca koşmuşlar. Sert bir taşla demir bulmuşlar ve birbirine vurarak ateşi icad etmişler" (Ögel, 1995: 55).

Altay, Hakas ve Tuva Türklerinde olduğu gibi Şorlarda da ateşin ruhu kadındır.

Sadece Teleütler arasında genellikle kadın olarak tasavvur edilse de nadiren uzun sakallı bir erkek olarak da düşünülmektedir (Dilek, 2007: 37). Şaman ayinlerinde okunan manzum dualardan birinde ateş ruhuna dua edilirken şöyle seslenilmektedir: " Otuz dişli ateş anam, kırk dişli kayın anam,..." (İnan, 1986: 68). Bu Şaman inancında ateş ruhunun kadın olarak tasavvur edildiğine dair önemli bir örnektir.

SONUÇ

Şaman inancı insanlığın en eski inanç sistemlerindedir. İnsanoğlunun dünyanın yaratılışını çocukça açıklama şekli (animizm) yaratılış efsanelerinde kendini göstermektedir. İyiliğin ve kötülüğün temsil edildiği, iki âlemin mücadelesi arasında yeryüzünde sıkışıp kalan insanoğlu hayatta kalabilmek için gerekli olan bütün yaşam kaynaklarını sunan Yer-Su (dağ, deniz, orman, ateş) ruhlarına, minnetini ve saygısını kurban sunarak, dua ederek belirtmiştir. Çaresiz kaldığı durumlarda diğer âlemler ile şaman vasıtasıyla iletişim kurmaya çabalamıştır. Türkler, Gök Tanrı dini, Maniheizm, Budizm, Hristiyanlık, İslamiyet gibi başka başka dinleri kabul etmiş olsalar bile şaman inancı yapısından dolayı bu dinleri etkilediği gibi kendisi de etkilenmiştir. Bu etkilenmeler özellikle Sibiryaya Türk destanlarında fazlaca kendini göstermektedir. Şaman inancında yer alan iyilik ve kötülük âlemlerinin mücadelesi, ak şaman, kara şaman ayrımının olması eski İran düalist inançlarının etkisini taşıyor olsa bile her şeyin yaratıcısı olarak tek bir tanrının kabul edilmesi Gök Tanrı inancından dolayıdır. Sibiryaya Türk destanlarında kahramanın maceraları, şamanın vecd halinde diğer âlemlere yaptığı yolculuğu anımsatır. Bu destanları diğer Türk destanlarından ayıran en önemli özelliği mitolojik unsurlar ile gerçek yaşamın iç içe geçmiş olmasıdır. Aynı zamanda Ülgen ve Erlik'in farklı isimlerle aynı rollerde destanlarda yer alması aynı milletin ortak kültür mirasından meydana geldiklerini kanıtlamaktadır. Destanlarda kadının ilahi bir varlık olarak yer alması da Türk kültüründe kadına verilen

değeri göstermesi bakımından önemlidir. Diğer taraftan dağ, ağaç, ateş kültü gibi Şamanizm'e ait inanışların Sibirya Türk destanlarında bolca yer aldığını görüyoruz. Kısacası Türkler ne kadar başka kültür ve dinlerin etkilerini almış olsalar da bu etkileri Türk ve Sibirya mitolojisi içerisinde kendi milli kültürleriyle kaynaştırmayı başarmışlardır. Buna en iyi örnek hiç şüphesiz Sibirya Türk destanlarındaki Şamanizm etkileridir.

KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet. (2002). "Şor Türkleri ve Sözlü Edebiyatı", *Türkler*, C.XX: 1297-1318, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ALİZADE, Rövsen. (2011). "Tıva ve Şor Destanlarında Mitolojik Motifler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, C/S.11(1): 33-43.
- ANDERSON, David G. (2002). "Hakaslar", *Türkler*, C.XX: 341- 348, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ARIKOĞLU, Ekrem. (1997). "Tuva Cumhuriyeti ve Tuva Türkleri", *Yeni Türkiye (Türk Dünyası Özel Sayısı)*, Mayıs-Haziran, C/S. 2(13): 1561-1569.
- ATASOY, Emin ve SOYKAN, Abdullah. (2008). "Saha (Yakut) Cumhuriyeti: Coğrafi Kimlik Analizi Denemesi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 21: 33-60.
- BARS, Mehmet Emin. (2014). "Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Şor Kahramanlık Destanlarına Yansımaları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 27: 379-398.
- BAYAT, Fuzuli. (2006). "Türk Mitolojisinde Dağ Kültü" *Folklor/Edebiyat*, C/S. 12(46): 47-60.
- .....(2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul: Ötügen.
- BAYRAKTAR, Zülfikar. (2014). "Altay Türklerinin Destanı Maaday Kara'da Kadın Kara Şaman Tipi Bağlamında Ab-ram Moos Kara Taacı Karakteri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", *Siberian Studies (SAD)*, C/S. 2(5): 1-24.
- BENZİNG, Johannes-MENGES, Karl Henrich. (1979). *Tarihi Türk Şiveleri*, Çev. Mehmet Akalın, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- CHİRLİ, Nadejda. (2008). "Şor Kahramanlık Destanlarında Kadın Tipi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/7 Fall: 292-305.
- DELİÖMEROĞLU, Yakup. (1997). "Hakasların Geleneksel Kültürüne Dair Bir İnceleme", *Milli Folklor*, 5 (33): 42-49, Bahar.
- DEVLET, Nadir. (2002). "Federe ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C.XX: 23-55, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- DİLEK, İbrahim. (1998). "Altay Türk Kayçılık Geleneği ve Kayçı N.U Ulağışev: Dağ İyesi Motifi" *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 5: 309-360, Bahar, Ankara.
- ..... (2002). *Altay Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- .....(2007). "Sibirya Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler", *Bilig Dergisi*, S.43: 33-53.
- .....(2010). "Sibirya Türk Destanlarında Kahramanın Yeraltı ve Gök-yüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler", *Milli Folklor*, Yıl:22, S.85: 46-56.
- ELİADE, Mircea. (1999). *Şamanizm(İlkel Es-rime Teknikleri)*, Çev. İsmet Birkan, Ankara: İmge Kitabevi.
- ERGİN, Muharrem. (2003). *Orhun Abideleri*, Konya: Hisar Yayınevi.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur. (2011). *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, Ankara: Berikan Kitabevi.

- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur. (2015). Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Ankara; Akçağ Yayıncılık.
- GÜNGÖR, Harun. (2010). "Şamanizm", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.38: 325-328, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İNAN, Abdülkadir. (1976). Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- .....(1986). Tarihte ve Bugün Şamanizm (Materyaller ve Araştırmalar), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KARAKAŞ, Selim. (2014). "Kadim İran Dinlerinin Türk İnanç Tarihindeki Yeri", The Journal of Academic Social Science Studies, 27: 185-202.
- L. LİGETTİ. (1986). Bilinmeyen İç Asya, Çev. Sadrettin Karatay, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖGEL, Bahaeddin. (1995). Türk Mitolojisi, C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖZKAN, Fatma. (1997). Altın Arıç Destanı, Ankara: Bilig Yayınları.
- PATRUŞEVA, Galina. (2002). "Şorlar", Türkler, C.XX: 1284-1296, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- RADLOFF, Wilhem. (2008). Türklük ve Şamanlık, Çev. Ahmet Temir, İstanbul: Örgün Yayınevi.
- RUBEN, W. (1943). "Budizma'nın Menşei ve Özü", Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2(5): 115-131.
- SEPETÇİOĞLU, M. Necati. (2010). Yaratılış ve Türeyiş Türk Destanı, İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- SOMUNCUOĞLU, Anar. (2002a). "Saha Cumhuriyeti", Türkler, C.XX: 203-227, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ....., (2002b). "Tuva (Tıva) Cumhuriyeti", Türkler, C.XX: 275-295, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ..... (2002c). "Hakas Cumhuriyeti", Türkler, C.XX: 332-341, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ..... (2002d). "Altay Cumhuriyeti", Türkler, C.XX: 244-251, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ŞAHİN, Leysen. (2002). "Sibirya'daki Türk Toplulukları", Türkler, C.XX: 1255-1269, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ŞENER, Cemal. (1996). Şamanizm, İstanbul: BDS Yayınları.
- ŞİŞMAN, Bekir. (1996). "Hakaslar ve Hakaslarda Şaman Kültürü", Milli Folklor, C/S. 4(31-32): 126-130.
- ULUIŞIK, Yaprak Pelin. (2015). Türk Destanlarında Yeraltı Dünyası (Sibirya Sahası), Yayınlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- Karadağ, S. (2018). Sibirya Türk Destanlarında Şamanizm Etkileri, *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7860>, Number: 73 Winter 2018, p. 449-464.